

5 Драздова, З. У. Анатоль Вярцінскі / З. У. Драздова // Гісторыя беларускай літаратуры XX ст. : у 4 т. / НАН Беларусі, Інстытут літаратуры ; рэд.: У. В. Гніламедаў. – Мінск : Беларуская навука, 2004. – Т. 4, кн. 1. – С. 439–465.

6 Вярцінскі, А. Хлопчык глядзіць...: выбр. вершы і паэмы / Анатоль Вярцінскі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – 318 с.

УДК 811.161.3'42'371:2-187:821.161.3-32*М. Гарэцкі

В. А. Барадзін

КАНЦЭПТУАЛЬНАЯ ІДЭЯ Ё АПАВЯДАННІ М. ГАРЭЦКАГА «РУСКІ»

Дадзены артыкул прысвечаны даследаванню моўнай рэалізацыі канцэптаў «жыццё» і «смерць» у апавяданні М. Гарэцкага «Рускі». Метадам суцэльнай выбаркі ў тэксце былі знойдзены словы, якія маюць у сваёй семантычнай структуры семы «жыццё» і «смерць» і рэалізуюць аднайменныя канцэпты. Усе выбраныя семантычныя адзінкі маюць адмоўную канатацыю і дапамагаюць зразумець задуму аўтара: паказаць цяжкасць жыцця і выбару падчас вайны. Смерць у творы перамагае, а жыццё набывае семантычныя адзнакі смерці.

Ідэйны змест тэксту хвалюе як літаратуразнаўцаў, так і лінгвістаў, якія да вырашэння адназначнай праблемы падыходзяць рознымі шляхамі. Лінгвіст звяртае ўвагу на вербальныя спосабы выражэння ідэйнага зместу, а літаратуразнаўца, у сваю чаргу, звяртае ўвагу на вывучэнне аўтарскіх сэнсаўтваральных адзінак.

Мастацкі тэкст – карціна асабіста аўтарскага светабачання, якое з'яўляецца часткай нацыянальнай моўнай карціны свету, а асновай для вывучэння моўнай карціны свету і з'яўляюцца канцэпты.

У навуковай літаратуры ў пачатку XX ст. з'яўляецца тэрмін *канцэпт*, які і да цяперашняга часу не атрымаў адназначнага тлумачэння. Само паняцце мае шырокае распаўсюджанне ў сферы навуковых даследаванняў і трывала зацвердзілася ў сучаснай лінгвістыцы. Вельмі плённа працуюць над катэгорыяй канцэпту такія даследчыкі, як Н. Д. Аруцёнава, Г. Вяжбіцкая, А. С. Кубракова, С. Я. Нікіцін, Д. С. Ліхачоў, В. А. Маслава, І. А. Сцернін [1].

Адным з распаўсюджаных вызначэнняў гэтага тэрміна з'яўляецца вызначэнне Г. Вяжбіцкай, якая разумее пад канцэптам аб'ект са свету «Ідэальнае», які мае імя і адлюстроўвае культурна абумоўленае ўяўленне чалавека пра свет «Рэчаіснасць». Менавіта на яе работы далей мы абапіраемся, калі шукаем адзінкі, якія рэалізуюць канцэпты «жыццё» і «смерць» у творы М. Гарэцкага.

Тэкст можна разглядаць як адзін з магчымых спосабаў аб'ектывацыі свядомасці ці індывідуальна-аўтарскай карціны свету. З гэтых пазіцый канцэпт – «глыбінны сэнс, перапачаткова максімальна і абсалютна згорнутай сэнсавай структуры тэксту, якая з'яўляецца ўвасабленнем матыву, інтэнцый аўтара, якія прывялі да з'яўлення тэксту і ўтвараюць мастацкую карціну свету» [2, с. 202]. Гэты канцэпт можна назваць мастацкім, аўтарскім або тэкставым. Дадзеныя тэрміны практычна раўназначныя.

Мастацкі канцэпт непарыўна звязаны з такімі з'явамі, як мастацкі тэкст, мастацкая карціна свету, і таму разглядаецца ў комплексе лінгвакультурных, лінгвакраязнаўчых, культуралагічных, псіхалагічных і іншых аспектаў. Мастацкія творы з'яўляюцца адлюстраваннем як індывідуальнай свядомасці аўтара, так і ўсёй этнакультурнай супольнасці, да якой ён адносіцца, што дазваляе гаварыць як пра аўтарскую, так і пра нацыянальную канцэптасферу, адлюстраваную ў тым ці іншым тэксце.

Мы вучымся пазнаваць прадметы, суадносіць іх адзін з адным, апрацоўваць і запамінаць значную колькасць інфармацыі, паказваць вынікі сваёй пазнавальнай дзейнасці з дапамогай мовы. У выніку мы маем сфарміраваныя агульныя паняцці, якія аб'ядноўваюцца ў сістэму ведаў пра свет. Гэтая сістэма складаецца з канцэптаў рознага ўзроўню складанасці і абстракцыі, якія фарміруюцца самымі рознымі спосабамі.

Такім чынам, пад канцэптам мы разумеем сукупнасць уяўленняў і асацыяцый, якія звязваюцца з пэўным словам і кансалідуюцца ў свядомасці чалавека. А мова з'яўляецца адным з самых лепшых спосабаў фарміравання канцэптаў у свядомасці чалавека.

Канцэпт фіксуе народную мудрасць, нацыянальны вопыт, таму рэалізацыя канцэптаў у тэксце раскрывае ацэначныя падыходы. Канцэптасфера тэксту перадае аўтарскія адносіны і аўтарскія ацэнкі таго, пра што ён распавядае.

Разглядаць вербальную рэалізацыю канцэптаў «*жыццё*» і «*смерць*» мы будзем на прыкладзе апавядання М. Гарэцкага «Рускі».

Гэта гісторыя пра незвычайнага пацыента, з якім давялося сустрэцца аўтабіяграфічнаму герою М. Гарэцкага. Ён лічыцца хворым на грудзі, але на самой справе ў гэтага чалавека баліць душа. А чаму? Адказ на гэтае пытанне дасць нам магчымасць «расшыфраваць» ідэйны змест твора.

Змест тэксту, яго сэнс, праблематыка і ідэя – усё гэта рэалізуецца аўтарам праз моўныя сродкі, у дадзеным выпадку праз лексічныя адзінкі, якія характарызуюць названыя канцэпты «*жыццё*» і «*смерць*». Таму мы звяртаемся да моўнага выражэння канцэпту і, прааналізаваўшы, якімі лексічнымі адзінкамі выяўлены канцэпт, мы зможам зразумець, якія адносіны аўтара да гэтай праблемы.

Падчас чытання метадам суцэльнай выбаркі знойдзены словы, якія маюць у сваёй семантычнай структуры сему «*жыццё*» і рэалізуюць канцэпт «*жыццё*»:

– *хворы* ‘чалавек, жыццё якога ўскладнена хваробай’: «А таму *хвораму* на грудзі салдату-беларусу, што прывезлі з аўстрыйскага фронту, болей выпадае ляжаць у бальніцы для *нервовахворых*, чым тут, у нас» [3];

– *нервовахворы* ‘чалавек, які жыве з нервовай хваробай’;

– *хвароба* ‘парушэнне нармальнай жыццядзейнасці арганізма’;

– *здоровы* ‘чалавек, жыццё якога нічым не ўскладнена’: «На выгляд гэта ёсць даволі *здоровы* мужчына. Ён сярэдняга росту, добрага складу, шыракаплечы, і грудзі ў яго звычайныя. На твары ніякай *хваравітасці* не відаць, – пэўна ж, калі ўважаць на тое, што чалавек прыехаў не з гасцей, а з акапаў» [3];

– *хваравітасць* ‘уласцівасць хваравітая’;

– *хваравіты* ‘той, хто ўсё жыццё схільны да захворвання’;

– *гаротнік* ‘чалавек, які пастаянна жыве ў горы’: «...у вачах *гаротніка* ё штосьці такое, што выдае цяжкую *хваробу*, і *муку*, і *безнадзейнасць*. Вочы ў яго праваліліся, зрабіліся маленькімі. Галоўнае ж, яны страшэнна змарнаваныя, нейкія змятыя, сцёртыя. Трэба прыпледзецца да іх, і тады відаць у іх *боль*» [3];

– *мука* ‘жыццё ў фізічных або маральных пакутах’;

– *безнадзейнасць* ‘становішча ў жыцці, калі адсутнічае надзея; безвыходнасць’;

– *боль* ‘жыццё з адчуваннем фізічнай або маральнай пакуты’;

– *хвароба забірае* ‘гвалтоўна пазбаўляе чалавека нармальнай жыццядзейнасці’: «Наша палата прызвала яго Рускім, бо ён, калі яго *забірае хвароба*, крычыць шмат разоў бесперастанку: – Я рускі! Я рускі! Рускі, рускі!..» [3];

– *нешчаслівы* ‘чалавек, якому жыццё не прыносіць асалоду’;

– *новае жыццё* – у нашым разуменні выраз «*новае жыццё*» мае станоўчую характарыстыку – гэта стан, калі з’яўляюцца новыя магчымасці, калі ўсё наладжваецца, але ў творы выраз «*новае жыццё*» мае адмоўную афарбоўку, бо тое жыццё, да якога зараз

патрэбна было прытарнавацца – было невыносным для героя: «Апрануты па-салдацку, ён нічым не змяніўся, толькі прытарнаваўся да свайго *новага жыцця*» [3];

– *жалосна і з працягам стагнаць* ‘вельмі пакутаваць падчас завяршэння жыцця’: «Аўстрыяк спачатку зарыўся носам і бразнуў бляшчанаю пляшкаю, з якой пілі гарэлку, аб сваю стрэльбу. Потым перавярнуўся дагары тварам – і вельмі *жалосна і з працягам застагнаў*» [3];

– *кінуць брадзіць* – хада – гэта знак жыцця, а галоўны герой перастаў гэта рабіць, г. зн. жыццё пачало рухацца ўніз: «Толькі *чалавек з гэтага часу перамяніўся*. Быў дужа маркотны, *кінуў брадзіць* па дварах і бульбоўніках, *упадабаў ляжаць на зямлі* з раскінутымі нагамі і рукамі...» [3];

– *упадабаць ляжаць на зямлі* – нерухомасць – знак адсутнасці жыцця, у нашым выпадку – гэта знак, што жыццё пакідае героя;

– *плакаць* ‘гараваць з-за нейкага здарэння ў жыцці’: «Аднак, я на свае вочы бачыў, у першую ж яго ноч у нашым шпіталі, як ён горка *плакаў і жаліўся*, што яму ўсё нешта здаецца. Няшчасны, нягледзячы на бром і падскурнае ўпырсківанне, заліўся слязьмі так шчыра і жалосна і так доўга, што ніяк не можна было яму не верыць...» [3];

– *жаліцца* ‘таксама гараваць, адчуваць сябе вінаватым з-за нейкага жыццёвага здарэння’.

Па слоўніку жыццё – гэта лексема, якая мае станоўчую канатацыю:

жыццё, -я, н. 1. Дзейнасць грамадства і чалавека ў розных праявах. 2. Ажыўленне, праяўленне дзейнасці, энергіі [4].

А ў гэтым лексема носіць адмоўную ацэначнасць, гэта добра відаць пасля поўнага аналізу кожнай лексічнай адзінкі.

Трэба адзначыць, што ў творы вельмі вялікае значэнне надаецца вачам. Вочы – гэта люстэрка душы, і праз іх заўсёды бачыш многае, а ў дадзеным выпадку мы бачым унутраны стан героя, які знешне здаровы, а ўнутры – хворы: «...у вачах *гаротніка* ё штосьці такое, што выдае цяжкую *хваробу*, і *муку*, і *безнадзейнасць*. Вочы ў яго праваліліся, зрабіліся маленькімі. Галоўнае ж, яны страшэнна змарнаваныя, нейкія змятыя, сцёртыя. Трэба прыгледзецца да іх, і тады відаць у іх *боль*» [3].

Канцэпт «смерць», у сваю чаргу, рэалізуецца з дапамогай наступных лексічных адзінак (якія таксама маюць у сваёй семантычнай структуры сему «смерць»):

– *смяротная пядлёнка* – выступае ў ролі паказчыка завяршэння жыцця – смерці чалавека: «Безнадзейная крыўда чулася ад яго; апошнія словы ледзь выдыхнуў, бо ўжо *канаў*. Раскінуў рукі і ногі. Рускаму здалася, што *смяротная пядлёнка*, як у той курыцы, засцілае яго жаўтаватыя бялкі» [3];

– *канаць* ‘паміраць у муках, канчацца’;

– *забіты* ‘чалавек, які сустрэў смерць, якога забілі’: «*Забіты* яшчэ раз пацягнуўся, замкнуў паволі вочы і *быў гатоў*» [3];

– *быў гатоў* ‘памёр’;

– *мёртвы* ‘чалавек, які памёр’: «Рускі перахрысціўся над *мёртвым* і палез у яго кішэню ў штанах. Выцягнуў адтуль пакамечаны ад доўгага часу і замаслены ліст у канверце» [3];

– *забіць* ‘пазбавіць чалавека жыцця; амярцвіць яго’.

Пашырэнне адмоўнай канатацыі лексічных адзінак у творы «Рускі» выклікае прыгнечаны стан. Менавіта такім чынам аўтар стварыў настрой безвыходнасці і цяжкасці жыцця падчас вайны. Мы бачым, якім цяжкім паўстае жыццё Рускага, як яно дрэнна ўплывае на яго і спрыяе кепскаму ўчынку. Дзякуючы такой інтэрпрэтацыі канцэпт «жыццё» вельмі плаўна перацякае ў канцэпт «смерць». А сама смерць падаецца як жудасная беспаваротная падзея, якая лёгка можа насцігнуць любога. Семантычныя

адзінкі, якія рэалізуюць канцэпты «жыццё» і «смерць», у тэксце пададзеныя вельмі разнастайнымі. Усе яны нясуць адмоўную афарбоўку, з чаго мы бачым, якім невыносным было жыццё. І бессэнсоўнай – смерць.

Мастацкі тэкст – складаная моўная структура са сваімі сталымі і зменнымі складнікамі, якая ўключае моўныя і кагнітыўныя элементы, іх моўную рэпрэзентацыю. Канцэптуальны аналіз мастацкага твора – задача вельмі няпростая, у якой варта ўлічваць мноства фактараў. Аўтар у сваіх творах адлюстроўвае індывідуальную карціну свету. І мастацкі канцэпт, які базіруецца на этнакультурных паданнях, выступае таксама як сукупнасць моўных і ментальных структур мастацкага свету пісьменніка і адлюстроўвае індывідуальнае светабачанне. У сувязі з гэтым можна зрабіць выснову, што мастацкі канцэпт – гэта своеасаблівы ключ да разумення аспектаў культуры праз мастацкі тэкст.

Мы пазнаёміліся з паняццем *канцэпт*, акрэслілі семантычны аб'ём канцэптаў «жыццё» і «смерць» у творы М. Гарэцкага «Рускі», выявілі вербальныя сродкі іх рэалізацыі. Чаму ў героя баліць душа? Ён быў звычайным селянінам, працаваў на бульбянішчы, але па прымусу пайшоў на фронт, дзе патрэбна было забіваць людзей. Сустрэча з аўстрыякам перавярнула яго жыццё. Рускі выконвае свой абавязак – забівае ворага, але адчувае сябе так, быццам забіў свайго. У творы пададзены канфлікт паміж жыццём і смерцю (на матэрыяле апавядання М. Гарэцкага «Рускі»). Смерць перамагае, а жыццё набывае семантычныя адзнакі смерці.

Літаратура

1 Лихачёв, Д. С. Концептосфера русского языка [Электронный ресурс] / Д. С. Лихачёв. – Режим доступа : <https://www.twirpx.com/file/317537/>. – Дата доступа : 03.04.2021.

2 Красных, В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? Человек. Сознание. Коммуникация / В. В. Красных. – Москва : Диалог-МГУ, 1998. – 352 с.

3 Гарэцкі, М. «Рускі» [Электронны рэсурс] / М. Гарэцкі. – Режим доступа : https://knihi.com/Maksim_Harecki/Ruski.html. – Дата доступа : 03.04.2021.

4 Капылоў, І. Л. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы [Электронны рэсурс] / І. Л. Капылоў [і інш.]. – Режим доступа : https://knihi.com/none/Tlumacalny_slounik_bielaruskaj_litaraturnaj_movy.html#2. – Дата доступа : 03.04.2021.

УДК 821.161.1-3*В. Распутин

О. А. Бурьяк

СПЕЦИФИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВОПЛОЩЕНИЯ ДУХОВНЫХ И ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ В. РАСПУТИНА

Статья посвящена специфике художественного воплощения вечных духовных и нравственных ценностей в творчестве В. Распутина. На широком фактическом материале проанализированы трудные жизненные ситуации, в которых оказываются герои его произведений. Установлено, что основной целью их изображения является стремление автора помочь читателю извлечь необходимые нравственные уроки. Особое внимание уделено подчеркиванию актуальности творческого наследия В. Распутина в наши дни, когда в современном обществе наблюдается заметное снижение общего уровня духовности.